

VARSTVO ARHIVSKEGA IN DOKUMENTARNEGA GRADIVA NA KLASIČNIH IN DIGITALNIH NOSILCIH INFORMACIJ PRI USTVARJALCIH

Marijan Gerdej*

UDK: 930.25

Marijan Gerdej: Varstvo arhivskega in dokumentarnega gradiva na klasičnih in digitalnih nosilcih informacij pri ustvarjalcih. Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Zbornik referatov z dopolnilnega izobraževanja, Maribor 7/2008, str. 309-314.

Izvirnik v slovenščini, izvleček v slovenščini in angleščini, povzetek v angleščini.

Iz dolgoletnih izkušenj v arhivih nekdanjih delovnih organizacij oz. v arhivih sedanjih podjetij in iz obiskov pri javnopравnih osebah v lanskem letu so nastala opažanja in spoznanja, kakšno je stanje arhivskega in dokumentarnega gradiva na klasičnih (nekateri jih imenujejo analognih) in elektronskih zapisih informacij pri ustvarjalcih arhivskega in dokumentarnega gradiva. V članku se zato lotevam analize stanja nastajanja klasične in digitalne informacije, prizadevanja ustvarjalcev gradiva za standardno nastajanje in hrambo dokumentacije na klasičnih in elektronskih (digitalnih) nosilcih informacij, uvajanja novih nosilcev informacij, podvajanja informacijskih virov, varstva in skladiščenja arhivskega in dokumentarnega gradiva ter problemov pri tem, s katerimi se na ta ali oni način spoprijemajo in jih rešujejo ustvarjalci arhivskega in dokumentarnega gradiva.

UDC: 930.25

Marijan Gerdej: Protection of Archives and Records on Traditional and Digital Information Carriers at the Creating Agencies. Technical and Field Related Problems of Traditional and Electronic Archiving. Conference Proceedings, Maribor 7/2008, pp. 309-314.

Original in English, abstract in Slovenian and English, summary in English.

Many years work in the archives of record creators and visits of »public legal persons«, i.e. record creators like communities, administrative units, schools (primary, secondary, music, etc.), fire fighting associations, etc., have resulted in observations and findings in the field of protection and preservation of archives and records on analogue (classical) and digital information carriers at listed record creating institutions. In the article I analysed the course of record creation on classical (analogue) and digital information carriers, creators' efforts for the standardization of documents creation and preservation, introduction of new media (computer, digital), duality of information sources and the protection and storage problems of record creators.

Ključne besede: varstvo arhivskega gradiva, analogni nosilci informacij, digitalni nosilci informacij, podvajanje dokumentov.

UVOD

Med naloge arhivov, bodisi da gre za ustanove, ki jih vzdržuje družba (država), ali pa za »skladišča« pri ustvarjalcih arhivskega in dokumentarnega gradiva, spada tudi varstvo nastalih dokumentov. Da pa bi bilo varstvo dobro, morajo biti temu primerno narejeni prostori, ki omogočajo dobro varstvo. Ti prostori morajo imeti ustrezne pogoje, kar se tiče klime, svetlobe, dostopa do gradiva, varovanja pred

* *Marijan Gerdej, arhivist, Pokrajinski arhiv Maribor, enota na Ravnah na Koroškem, Čečovje 12 a, 2390 Ravne na Koroškem, Slovenija.*

požari in krajo itd. Standardi, ki jih zagotavljajo arhivi, veljajo za t. i. klasično arhivsko gradivo, ki se nahaja na papirju. Prav tako pa velja varovanje za arhivsko gradivo, ki nastaja v računalnikih in drugih elektronskih aparaturah (npr. fotoaparatih). Imenujemo ga digitalno ali elektronsko gradivo. Pri tem gradivu pa gre za nove razsežnosti in razmerja, ki zahtevajo drugačno varstvo, kot ga poznamo pri klasičnem nosilcu informacij.

Elektronski način »proizvajanja« informacij sega komaj nekaj let nazaj. V tem času se je sama tehnika izredno spremenila oz. se še vedno hitro spreminja. Računalnik se je v zadnjih letih razvil tako zelo, da nekaterih starih zapisov ne moremo več brati. Pojavljajo se nove in nove oblike prenosa informacij (npr. fotoaparati, elektronska pošta, skeniranje). Zapisi praviloma niso ohranjeni samo v enem osebem računalniku, ampak praviloma na več računalnikih - strežnikih, ki so povezani intranetno ali internetno.

Vse to pa zahteva drugačno varstvo, ki je diametralno nasprotno od klasičnega. Ustvarjalci arhivskega in dokumentarnega gradiva morajo računati z novimi načini in oblikami varstva dokumentov, ki sploh ni več povezano s klasičnimi skladišči, ampak z novimi elektronskimi in novimi pogoji varstva, ki s tehnološkega stališča nimajo s klasičnim načinom varstva skoraj nobene zveze.

Iz dolgoletnih izkušenj in v hoji za moderno tehnologijo moram reči, da se tako arhivi, ki so institucije za hrambo dokumentov v klasični obliki, še vse premalo zavedajo prav drugega vidika hrambe, tj. digitalnega gradiva.

Problemi se pojavijo že pri vprašanju izvajanja dolgoročne hrambe digitalnih reprodukcij arhivskega gradiva. Pri tem se postavi vprašanje, ali je s stališča dolgoročne hrambe dovolj, da digitalno reprodukcijo arhivskega gradiva enostavno shranimo na izbrani medij. Ali je ne bi bilo potrebno najprej popisati v skladu z arhivskimi strokovnimi standardi za popisovanje arhivskega gradiva, ob tem pa uvesti še zahteve ETZ v zvezi z njihovo hrambo, predvsem pa sprejeti jasna notranja pravila za obravnavanje digitalnih oblik arhivskega gradiva tudi v profesionalnih arhivskih ustanovah?

Prav tako pa tudi ustvarjalci dokumentarnega gradiva običajno ne poznajo vseh poti in načinov, kaj se bo v prihodnosti z njihovim gradivom dogajalo. Pri obiskih, ki sem jih opravil, sem videl, da se le redko kdo zaveda, da je, ko ustvarja dokumentacijo, le-ta še dokumentarna, pozneje, čez leta, bo pa postala arhivska, ki bo novi del kulturne dediščine. Zato bi v tej raziskavi rad opozoril na nekatere vidike, ki jih bomo morali upoštevati pri varovanju arhivskega in dokumentarnega gradiva predvsem na digitalnem področju.

V pričujočem prispevku na kratko in resnično okvirno obravnavam nekatera vprašanja, ki spremljajo arhivske strokovne delavce in tudi ustvarjalce dokumentarnega in arhivskega gradiva.

Nekatera od teh vprašanj so že stara, kar pomeni, da so že dolgo znana, a se jih nismo upali reševati, ne glede na to, ali smo jih zaznali (videli, upoštevali), ali pa se nam je zdelo, da so premalo pomembna, vendar pa se jasno kažejo v planiranju in izvajanju arhivskega strokovnega dela. Zavedam se, da imamo veliko strokovnih arhivskih delavcev, ki so na ta vprašanja in probleme opozarjali, pa jih, žal, nismo jemali resno.

PROBLEMI IN VPRAŠANJA PRI NASTAJANJU IN VARSTVU ARHIVSKEGA IN DOKUMENTARNEGA GRADIVA PRI USTVARJALCIH

1. PODVAJANJE DOKUMENTACIJE

Prvo, kar pri pregledu vsebin (predmetov) arhivskega in dokumentarnega gradiva opazimo, je, da se je pojavilo podvajanje dokumentacije. V začetku uvajanja računalniškega vodenja se je zdelo oz. so mislili, da se bomo z uvajanjem računalniškega poslovanja umaknili papirnemu poslovanju: več ko bo računalnikov, manj bo papirja. Toda danes je položaj drugačen: bolj kot se »kompjuteriziramo«, več je papirja. Pri pregledu nastajanja dokumentacije pri ustvarjalcih se je pokazalo, da ne znamo racionalno ravnati z rezultati digitalizacije: vse kar ustvarjajo na novih medijih, istočasno spravljajo na papir. To je gotovo tisti proces, ki draži poslovanje. Ne gre le za podvajanje pisarniškega poslovanja preko oseb, ampak naraščajo stroški poslovanja.¹ Tukaj prav gotovo mečemo denar skozi okno. Zato se mi zdi čudno, da širša javnost ne vidi tega problema, saj bi se vzdrževanje podjetij, ustanov oz. upravnih in drugih organov prav gotovo pocenilo, če bi poslovali z dokumenti bolj racionalno, z jasnejšimi pravili poslovanj, višjo stopnjo avtomatizacije ter višjo splošno ravnjo kulture ravnanja z dokumenti.

Od mnogih primerov, ki bi jih lahko prikazal, bom opozoril le na enega. Pri dokumentaciji, ki je potrebna za prevoz nekega blaga do naročnika, je potrebno imeti en fascikel (registrator) dokumentacije. To pomeni veliko kopiranja, nabave registratorja, itd. Če bi pa to dokumentacijo posneli digitalno na zgoščenko, bi odpadli vsi stroški prenosa dokumentacije z digitalnega zapisa na papir, poraba kopiranja, nakup papirja in registratorjev, delo, itd. In koliko lepše in lažje bi bilo imeti pri sebi zgoščenko namesto težkega fascikla. V tem in podobnih primerih se postavi vprašanje, ali torej v zadostni meri še ne verjamemo in zaupamo digitalnim dokumentom, da bi prešli na »brezpapirno poslovanje«. Ob tem je znano, da o pomanjkanju ustrezne tehnologije in znanj za njihovo branje vsaj v Sloveniji ne moremo več govoriti.

Na koncu moram reči, da se ustvarjalci pogosto resnično premalo poglobljajo v nastajanje dokumentacije in da delajo na dveh tirih, tako na digitalnem, ki je nedvomno moderen ali sodoben, istočasno pa še na klasičnih nosilcih informacij, kar pa pomeni zagotovo le podvajanje in izgubo za ustvarjalca.

2. KAJ IN KAKO NAJ VARUJEMO?

Pri pregledu nastajanja dokumentacije pri ustvarjalcih se je pokazalo, da kljub določitvam, ki jih nudi zakonodaja, ne vedo, kaj naj hranijo in kako dolgo. Pri mnogih ustvarjalcih se je pokazalo, da hranijo dokumentacijo še mnogo dlje, kot to od njih zahteva zakonodaja. Tu gre predvsem za finančne dokumente, ki jih hranijo še dalj časa po roku, ki ga je zakon predvidel, da se dokumentacija lahko izloči.

Po drugi strani pa se kopiči dokumentacija v papirni obliki, ki bi jo lahko takoj brez večjih organizacijskih ali finančnih vložkov nadomestili z digitalnim gradivom (npr. uradni listi) ali pa dokumentacija v zvezi z izposojanjem v javni ustavi (npr. v knjižnici). Tako pa se zdi, da skoraj vsako podjetje ali ustanova kopiči papirno gradivo pri sebi, s tem zavzema prostor za resnično pomembno lastno

¹ Ker prenašamo na papir, lahko pa bi bilo shranjeno na disku, ključu, zgoščenki, itd., je naraščanje stroškov vedno večje: papir, tiskalnik (barva, servis), registrator in končno tudi prostor.

dokumentacijo, da ne govorimo o porabljenih sredstvih za vzpostavitev tovrstnih pasivnih in pogosto slabo dostopnih podatkovnih zbirk.

Rad bi opozoril še na en vidik varstva dokumentacije, na katero daje odgovor stroka (seveda preko zakonodaje). Reči moram, da se ustvarjalci premalo obračajo na arhiviste, ki pa gotovo poznajo zakonodajo glede varovanja arhivskega in dokumentarnega gradiva in nedvomno lahko dajejo odgovore na vprašanja o varovanju klasičnega in digitalnega arhivskega in dokumentarnega gradiva. Zdi se mi, da je tega sodelovanja premalo. Postavi se vprašanje, ali je torej uporabljena rešitev v zvezi z nadzorom pri ustvarjalcih ustrezna, ali se pristojne arhivske institucije v zadostni meri posvečajo ustvarjalcem in ali ustvarjalci arhivskega in dokumentarnega gradiva resnično razumejo in dojemajo pristojne arhivske ustanove kot partnerje na področju varstva pomembnih dokumentov ali kot zgolj »nebodigatreba« ustanove, ki zbirajo dokumente samo za lastne potrebe.

Po drugi strani pa prihaja do množice vprašanj glede pravilnega dela z dokumentarnim gradivom pri posameznih ustvarjalcih. Kljub temu, da si slovenska javna arhivska služba prizadeva na tem področju že nekaj desetletij tako z normativnimi, izobraževalnimi, organizacijskimi kot tudi drugimi ukrepi, ugotavljam, da v večini primerov ni na razpolago ljudi, ki bi bili pripravljeni urejati in varovati arhivsko in dokumentarno gradivo, pa naj gre za klasične nosilce informacij ali tudi za digitalne. Znani pa so tudi primeri, ko so ustvarjalci uspeli vzpostaviti sistem hrambe dokumentacije, v ta namen so celo začasno zaposlili ustrezen kader, a so zaradi racionalizacije poslovanja, spremembe politike ali drugih vzrokov posameznike prestavili na drugo delovno mesto, dokumentacijo pa so prepustili bolj ali manj »stihijski uporabi«.

Če odmislimo obsežne in zapletene organizacijsko pravne okvirje dolgoročne hrambe digitalne dokumentacije, lahko s stališča praktičnega arhiviranja rečemo, da pri digitalnih nosilcih informacij gre predvsem za aktivnosti prenosa zapisov iz starejših na nove in novejšje medije zaradi izredno hitre menjave tehnologije. Tako danes skoraj ni več mogoče neposredno prebrati zapisov, ki se nahajajo na starejših medijih (disketah). Zdi se, da temu vprašanju posvečajo premalo praktičnih pozornosti, čeprav nam v teoriji sistem lepo deluje. Pogosto se dogaja, da tudi tisti, ki načrtujejo računalniško podporo in digitalizacijo in sicer skrbijo za sodobne naprave in moderne računalnike, pozabljajo na to, da je treba pomembno digitalno dokumentacijo vedno znova prenašati na nove medije. Tako pa se dogaja, da z nakupom novih računalnikov pozabimo na stare in dokumentacije ne prenašamo na nove. S tem s stališča arhivske teorije in prakse izvajamo nenačrtno in nestrokovno vrednotenje oz. izločanje (uničenje) morebiti tudi pomembne dokumentacije - npr. pomembne elektronske korespondence.

3. KAKŠNA JE PRIHODNOST VAROVANJA IN DEJAVNOSTI ARHIVISTOV?

V zvezi z uporabo celote informacijske tehnologije v arhivskih ustanovah pa bi rad opozoril tudi na bodočnost dela arhivistov in arhivarjev, bodisi da gre za arhiviste v arhivih ali pa za delavce, ki jim je zaupana skrb pri nastajanju in hrambi arhivskega in dokumentarnega gradiva v podjetjih in ustanovah. Gre za nove oblike nastajanja in uporabe arhivskega in dokumentarnega gradiva. Na uvajanje digitalnega arhivskega gradiva v arhivistiko in njegovo uporabo (čitalnice) je lani novembra na arhivskem

mednarodnem dnevu v Gradcu,² ki je bil posvečen prav uporabi arhivskega gradiva na novih medijih,³ opozoril dr. Josef Riegler iz Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu. Govor je bil o drugačnih čitalnicah, tj. o čitalnicah doma, kjer bo treba, gledano z arhivskega vidika, zadostiti sodobnim vprašanjem pretoka in ponudbe informacij:

- dokumentov, ki so dostopni na spletnih straneh, je vedno več,
- povpraševanja po dokumentih na spletnih straneh je tudi vedno več,
- pomembne digitalizirane arhivske dokumente bomo na ta način lažje in pogosteje videli.⁴

Zdi se mi, da se slovenski arhivisti tega še premalo zavedajo, saj bodo morali arhivisti v bodočnosti streči vedno večjim zahtevam po vedno pogostejšem iskanju dokumentov preko interneta. Izza računalnika v svoji sobi bodo raziskovalci prihajali v digitalno čitalnico in na ta način raziskovali. To pa zahteva drugačne metodološke pristope oblikovanja popisov arhivskega gradiva, uvajanje ustrezne varnostne politike v digitalnem okolju, predvsem pa standardizacijo rezultatov arhivskega strokovnega dela. Riegler meni, da bomo na ta način dobili nove uporabnike, hkrati pa bo upadel dotok obiskovalcev v klasično čitalnico. Seveda se bo s tem spremenila tudi politika financiranja. Tako bo nastala nova oblika uporabnika, ki ga Riegler imenuje »hibridni uporabnik«, ker bo še vedno uporabnik arhivskih čitalnic, obenem pa bo uporabnik arhivske čitalnice doma za svojim računalnikom.⁵ To smer dejansko že nakazuje uporaba računalnika v določenih segmentih človeškega življenja. Tako za posamezne postopke nastaja vse manj dokumentarnega gradiva v papirni obliki v bankah, upravnih enotah, šolah itd., saj npr. položnice že izpisujemo doma v svojem stanovanju neposredno preko računalnika in jih z njegovo pomočjo tudi plačamo. Ni nam treba stati pred okenci bank, na občinah itd., ampak poslujemo (sede!) doma za svojim računalnikom. Pa me zanima, ali že razmišljamo o tem, da na ta način nastaja dokumentarno gradivo, ki je »bog ve kje« in ustvarjeno ne več v prostorih neke institucije, ampak v okviru »virtualnih ustanov«, katerih »pisarne« so razpršene po naših domovih. Ali se tega arhivisti zavedamo? Ali se arhivisti zavedamo, da bo elektronskega poslovanja izza naših domačih računalnikov vedno več? Kakšno vlogo bomo imeli arhivski strokovni delavci pri tem?

SKLEP

V pričujočem referatu sem samo bežno in »površno« predstavil nekaj problemov, ki zadevajo varovanje arhivskega in digitalnega dokumentarnega gradiva na klasičnih in digitalnih nosilcih informacij tako pri ustvarjalcih kot v arhivskih ustanovah, kajti varstvo arhivskega in dokumentarnega gradiva na klasičnih in digitalnih nosilcih informacij pri ustvarjalcih in tudi v arhivskih ustanovah odpira z digitalizacijo nove probleme, s katerimi se moramo srečavati arhivisti in jih moramo znati predvideti in reševati, da bomo lahko resnično koristili družbi oz. polno skrbeli

² Glavna tema triintridesetega avstrijskega arhivskega dne, ki je bil v Gradcu 8. in 9. 11. 2007, je bila: Arhivi kot servis uporabnikov v informacijski družbi. Prim. *Atlanti*, revija za moderno arhivsko teorijo in prakso, zvezek 17, št. 1-2 (2007), Trst, str. 19-22.

³ Prim. pozdravne besede dr. Jozefa Rieglerja na Mednarodnem arhivskem dnevu MIAZ v Trstu. *Atlanti*, revija za moderno arhivsko teorijo in prakso, zvezek 17, št. 1-2 (2007), Trst.

⁴ *Id.*, str. 22.

⁵ *Id.*

za dediščino arhivskega in dokumentarnega gradiva na vseh nosilcih informacij. Na vprašanja in probleme nas opozarjajo kolegi po svetu, ki so že našli rešitve, mi pa se moramo z njimi še srečati, da ne rečem spoprijeti. Zdi pa se mi, da se ne zavzemamo dovolj za nove medije in da se naša dejavnost vrši v prostem teku. Menim, da bomo nazadovali, če ne bomo resnično spremljali pobude in rešitve arhivistov in informatikov, ki jih imamo tudi v naših vrstah, pa jih ne znamo izkoristiti ...

VIRI IN LITERATURA

- *Elektronski dokumenti : priročnik za arhiviste. (2006). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.*
- *Uredba o varovanju dokumentarnega in arhivskega gradiva (Ur. l. RS, št. 86/2006).*
- *Zakon o varovanju dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (Ur. l. RS, št. 30/2006).*
- *Enotne tehnološke zahteve (2006). Sneto 20.2.2008 s spletnega naslova <http://www.arhiv.gov.si/fileadmin/arhiv.gov.si/pageuploads/E-ARHIVI/obrazci/ETZ.pdf>.*

SUMMARY

PROTECTION OF ARCHIVES AND RECORDS ON TRADITIONAL AND DIGITAL INFORMATION CARRIERS AT THE CREATING AGENCIES

In this article I vaguely presented problems and questions of the protection of archives and records on traditional or digital information carriers at record creators and also archival institutions, since I think that we do not know well what are our tasks, questions and problems concerning digital origin and protection of records. Many years work in the archives of record creators and visits of »public legal persons«, i.e. record creators like communities, administrative units, schools (primary, secondary, music, etc.), fire fighting associations, etc., have resulted in observations and findings in the field of protection and preservation of archives and records on analogue (classical) and digital information carriers at listed record creating institutions. In the article I analysed the course of record creation on classical (analogue) and digital information carriers, creators' efforts for the standardization of documents creation and preservation, introduction of new media (computer, digital), duality of information sources and the protection and storage problems of record creators.